

A160

Numenius arquata

(L., 1758)

Kulik wielki

Rząd: siewkowe, podrząd: siewkowce, rodzina: bekasowate, podrodzina: brodzie

Status występowania w Polsce

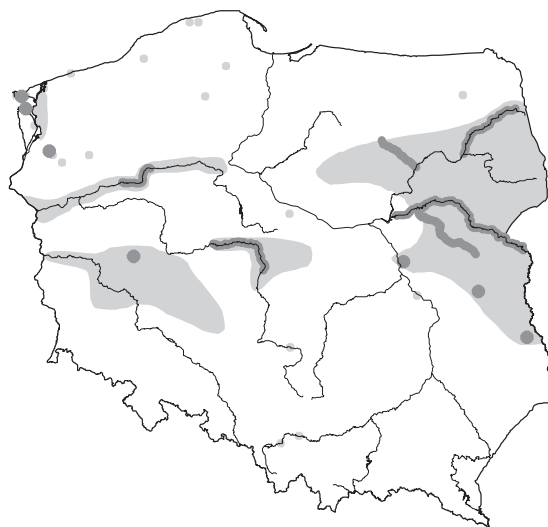
Bardzo nieliczny gatunek lęgowy. Na przelotach spotykany w całym kraju, licznie zwłaszcza wzdłuż wybrzeża i na dużych zbiornikach zaporowych. Zimuje skrajnie nielicznie, ale coraz regularniej, zwłaszcza podczas łagodnych zim.

Opis gatunku

Zdecydowanie większy od kulika mniejszego. Wymiary: długość ciała 55 cm, rozpiętość skrzydeł do 110 cm, masa ciała 700–900 g. Posiada charakterystyczny, długi, silnie zakrzywiony w dół, czarnobrzozowy dziób oraz stosunkowo długie, szare nogi. Upierzenie wierzchu ciała utrzymane jest w tonacji brunatnej. Głowa, szyja i pierś wyraźnie ciemno kreskowane. Na jaśniejszych bokach i spodzie ciała rozmieszczone są plamki w kształcie trójkątów. Podbródek i brzuch białawy. Kuper oraz klin na plecach biały, sterówki jasne, z ciemnobrunatnymi prążkami. Występuje zauważalny dymorfizm płciowy – samica jest nieco większa od samca i posiada znacznie dłuższy dziób (średnio 150 mm, podczas gdy u samca średnio 110 mm). W locie, w stosunku do innych siewkowców, kulik częściej korzysta z lotu ślizgowego. Odzywa się bardzo charakterystycznym fletowym głosem, słyszalnym nawet z odległości ponad 1 km: „ku-lik, kuu-lik, ku-lik” lub powolne „dju, dju, dju, trajiu”. Pisklęta pokryte są szarawożółtym puchem.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Gatunek trudny do pomylenia z jakimkolwiek innym lęgowym u nas ptakiem. W okresie wędrówek można w Polsce spotkać podobnego kulika mniejszego *Numenius phaeopus* (A158). Te dwa gatunki nieraz wędrują we wspólnych stadach. Kulik wielki jest większy od kulika mniejszego i nie posiada dwóch równoległych ciemnych pasów na wierzchu głowy. Ponadto kulik mniejszy w locie, podobnie jak inne siewki, a w odróżnieniu od kulika wielkiego, szybciej porusza skrzydłami, odzywa się różniącym się od kulika wielkiego trzylitowym, miękkiem głosem „pju-ju-ju”.

Biologia**Tryb życia**

W okresie lęgowym gatunek monogamiczny, terytorialny, jednak często gniazduje w grupie stosującej wspólną obronę przed drapieżnikami i intruzami. W okresie wędrówek najczęściej występuje w stadach po kilkanaście lub kilkadziesiąt, rzadko więcej ptaków.

Lęgi

Na lęgowiskach pojawia się na początku kwietnia, do lęgów przystępuje w drugiej lub trzeciej dekadzie kwietnia. Gniazdo, będące płytkim zagłębieniem, budowane jest najczęściej w podtopionej lub otoczonej wodą kępie turzyc, rzadziej na bardziej suchym wyniesieniu wśród podmokłych turzycowisk; wystlane jest skąpo suchym materiałem roślinnym. Zniesienie najczęściej składa się z 4, wyjątkowo 3 lub 5 jaj, o gruszkowatym kształcie, szarozielonkawych, nakrapianych oliwkowo i brązowo. Wyprowadzany jest jeden lęg w ciągu roku, po zniszczeniu zniesienia może być ono powtarzane. Wysiadywanie zaczyna się w chwili złożenia

nia ostatniego jaja i trwa 26–30 dni. Oboje rodzice biorą udział w wysiadywaniu i opiece nad młodymi. Przy zbliżaniu się do gniazda, a szczególnie do wodzonych młodych, podobnie jak większość siewek, już z dużej odległości kuliki wykazują silne oznaki zaniepokojenia, nawołując głośno i uporczywie okrążając intruza. Terytorium rozległe, w promieniu do 1 km wokół gniazda. Pisklęta, typowe zagniazdowniki, wykluwają się równocześnie i wkrótce po wykluciu opuszczają gniazdo; lotność osiągają po 33–35 dniach. Po wyprowadzeniu młodych, na przełomie czerwca i lipca, ptaki opuszczają terytoria lęgowe. W kolejnych latach kuliki lubią wracać w to samo miejsce gniazdowania. Po raz pierwszy przystępują do rozrodu w wieku 2 lat.

Wędrowki

W większości gatunek jest wędrowny, jedynie część ptaków, z najbardziej zachodniej części arealu lęgowego, nie podejmuje wędrowek lub przemieszcza się na nieznaczne odległości. Tak więc np. ptaki ze Szkocji i północnej Anglii przemieszczają się na brytyjskie zachodnie wybrzeże i do Irlandii, a ptaki z południowej Anglii do południowo-zachodniej części kraju. Ptaki z krajów nadbałtyckich i północno-zachodniej Rosji wędrują w kierunku południowo-zachodnim ku Wyspom Brytyjskim, Francji i Hiszpanii.

W Polsce wędrowka jesienna obserwowana jest od początku lipca i trwa do listopada. Szczyt przelotu jesiennego przypada na drugą połowę sierpnia i początek września. Kuliki zatrzymują się najczęściej na rozległych kompleksach łąk, terenów zalewowych i bagien, na otwartych odcinkach wybrzeża, wyjątkowo na polach uprawnych. Liczniej i w większych stadach tylko na wybrzeżu. Z roku na rok zatrzymują się w tych samych miejscach na trasie wędrowki. Lecą przeważnie nocą. Czasem większe stado formuje klucz w kształcie litery V lub skośnej linii, co jest rzadkością wśród siewkowców. Przelot wiosenny w marcu i kwietniu widoczny jest stosunkowo słabo, wyraźniej w strefie wybrzeża, niewielki szczyt występuje na przełomie marca i kwietnia.

Zimowanie

Kulik wielki jest bardzo przywiązany do stałych miejsc zimowania. Główne zimowiska ptaków gnieźdzących się w krajach nadbałtyckich znajdują się na Wyspach Brytyjskich, w zachodniej Francji, na Półwyspie Iberyjskim. Mogą również zimować w basenie Morza Śródziemnego i na północno-zachodnich wybrzeżach Afryki.

Kulik wielki zimuje sporadycznie w Polsce, przede wszystkim w części zachodniej, gdzie w łagodne zimy dogodne warunki znajdują pojedyncze ptaki i niewielkie stadka.

Pokarm

Podstawę pokarmu kulika wielkiego stanowią średniej wielkości bezkręgowce: owady i ich larwy, pierścienice, skorupiaki, pająki, małże i ślimaki, wyjątkowo niewielkie kręgowce (płazy i ich kijanki, ryby), a także jagody i nasiona traw. Żeruje najczęściej, zbierając pokarm z powierzch-

ni gruntu, aktywnie chwytając żywe zwierzęta. Stosuje różne sposoby żerowania, w zależności od panujących warunków w danym miejscu. Odżywiając się organizmami posiadającymi twarde pancerzyki, niestrawione części wydalą w postaci owalnych wypluwek.

Występowanie

Siedlisko

Zasiedla rozległe kompleksy podmokłych, pozbawionych zadrzewień łąk i pastwisk, ostatnio wyjątkowo także pól, z niezbyt wysoką roślinnością, w szerokich dolinach dużych i średniej wielkości rzek lub w sąsiedztwie większych zbiorników wodnych. Zwykle preferuje krajobraz otwarty, unikając sąsiedztwa zadrzewień czy choćby pojedynczych grup drzew. Unika terenów nieużytkowanych rolniczo z wyższą, niekoszoną roślinnością, a także kompleksów łąk przesuszonych i użytkowanych intensywnie. Gnieździ się do wysokości 500–750 m n.p.m.

W okresie wędrowek zatrzymuje się na otwartych plażach nadmorskich, mulistych brzegach rzek, spuszczonej stawach, słonych łąkach nadmorskich, kompleksach łąk, pastwisk i pól. W okresie zimowym najchętniej zasiedla wybrzeża, żerując na odsłanianych podczas odpływów plażach.

Siedliska z załącznika 1 Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

- 1130 Ujścia rzek (estuarium)
- 1150 Zalewy i jeziora przy morskie (laguny)
- 1210 Kidzina na brzegu morskim
- 1330 Solniska nadmorskie (*Glauco-Puccinellietalia* część – zbiorowiska nadmorskie)
- 3270 Zalewane muliste brzegi rzek
- 6410 Zmienne wilgotne łąki trzęślicowe (*Molinion*)
- 6510 Nizowe i górskie świeże łąki użytkowane ekstensywnie (*Arrhenatherion elatioris*)

Rozmieszczenie geograficzne

W zachodniej, północnej i środkowej Europie aż do Uralu gniazduje podgatunek nominatywny *N. a. arquata*. Zimowiska, oprócz wymienionych wyżej zimowisk europejskich, występują głównie wzdłuż wybrzeży północno-zachodniej Afryki, a na wschód do Zatoki Perskiej i zachodnich Indii. Od wschodnich krańców Europy (dolina Wołgi), na wschód od Uralu aż po Kraj Zabajkalski i Jakucję gniazduje inny podgatunek, którego zimowiska znajdują się w zachodniej, wschodniej i południowej Afryce, wzdłuż południowych wybrzeży Azji aż po Wyspy Archipelagu Malajskiego na wschodzie.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce dwa główne centra występowania kulika wielkiego to dolina Noteci, szczególnie jej środkowy bieg, oraz Bagna Biebrzańskie. Na obszarach tych gniazduje praw-

dopodobnie około 70% krajowej populacji gatunku. Mniejsze stanowiska występują w kilku miejscach w dolinach Warty i Obry, a sporadycznie w dolinie Odry, Bugu i kilku innych miejscach.

W okresie wędrówek niewielkie stada spotyka się w całym kraju, nieco liczniej na wybrzeżu. Sporadycznie spotykany zimą.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): VU gatunek narażony na wyginięcie

Status zagrożenia w Europie: D gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 3w

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.2, załącznik II

Konwencja Berneńska: załącznik III

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Dotychczasowy system ochrony przyrody zabezpiecza mniej niż połowę funkcjonujących obecnie stanowisk. Chronione stanowiska znajdują się w Biebrzańskim PN oraz PN Ujście Warty. Niewielkie stanowiska znajdują się także w granicach parków krajobrazowych. Żadną formą ochrony prawnej nie objęto jednak wielu ważnych stanowisk gatunku, np. w dolinie Noteci.

Rozwój i stan populacji

Europejska populacja łęgowa oceniana jest na około 130 000–270 000 p. Najwięcej kulika wielkiego gnieździ się w Finlandii (40 000–60 000 p.), na Wyspach Brytyjskich (38 000–43 000 p.) i w Szwecji (15 000–30 000 p.). Szacunki dla Rosji są bardzo nieprecyzyjne – 10 000–100 000 p. Liczebność ptaków zimujących w zachodniej Europie, w basenie Morza Śródziemnego, w północno-zachodniej Afryce, na wschód do Zatoki Perskiej ocenia się na 420 000 osobników.

W końcu lat 80. liczebność kulika w Polsce szacowano na 400 p., obecnie liczba ta jest większa i wynosi 650–700 p. W ciągu ostatnich kilkunastu lat na różnych obszarach zanotowano różne trendy populacji. Zanikły lub znajdują się na krawędzi zaniku stanowiska kulika nad Obrą, środkową i dolną Odrą, dolną Wartą, Bagnach Kramskich, Bagnach Przemkowskich, Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim i w kilku innych miejscach. Z drugiej strony coraz lepiej poznawane jest rozmieszczenie gatunku, a także w niektórych rejonach nastąpił rzeczywisty wzrost liczebności (np. na Bagnach Biebrzańskich, Mazowszu i Podlasiu), zasiedlenie

nowych miejsc czy powrót na stare łęgowiska, na jakiś czas opuszczone. W latach 90. największe skupienia łęgowych kulików wielkich zostały stwierdzone w następujących ostojach ptaków: na Podlasiu w Dolinie Biebrzy (wraz z Bagnem Wizna) ok. 165 p.; na Lubelszczyźnie w Dolinie Tyśmienicy 15–20 p., na Chełmskich Torfowiskach Węglanowych 5–10 p.; na Mazowszu w Dolinach Omulwi i Płodownicy do 40 p., w Dolinie Dolnego Bugu 14 p., na bagnie Całowanie 10–11 p., w Dolinie Liwca 6–7 p. (w latach 1982–1985); na Pomorzu Zachodnim nad Zalewem Szczecińskim 20–35 p., do 17 p. w Delcie Świny, nad Jeziorem Miedwie 14–15 p.; w Wielkopolsce w ostoi Nadnoteckiej Łęgi 20–30 p. (jednak w połowie lat 80. w pradolinie Noteci aż 174 p.), Wielki Łęg Obrzański 20 p., Dolina Środkowej Warty ok. 10 p. i Pradolina Warszawsko-Berlińska (z doliną Neru) ok. 10 p.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk łęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk łęgowych w wyniku deniwelacji powierzchni dolin rzecznych (zasypywania starorzeczy i zagłębień terenu okresowo wypełnianych wodą);
- utrata siedlisk łęgowych w wyniku ograniczenia powierzchni nadrzecznych pastwisk o stosunkowo niskiej obsadzie bydła. Wskutek zmniejszenia intensywności wypasu pastwiska zarastają wysoką roślinnością, a także są zajmowane pod zabudowę mieszkalną lub rekreacyjną. Lokalnie zagrożeniem może być zbyt wysoka obsada bydła na pastwiskach nadrzecznych;
- utrata siedlisk łęgowych w wyniku odstępowania od wolnego wypasu bydła na rozległych wygonach na korzyść wypasu kwaterowego na niewielkich działkach, a także zwiększania obsady bydła i przyspieszania terminu jego wyprowadzania na pastwiska;
- utrata siedlisk łęgowych w wyniku zaniechania wykaszania łąk w dolinach rzek i szybkiego ich zarastania przez wysoką roślinność zielną, trzcinę i krzewy;
- utrata siedlisk łęgowych w wyniku zwiększania intensywności użytkowania kośnego łąk – przyspieszanie terminu pierwszego pokosu, wyrównywanie powierzchni gruntu (zasypywanie podmokłych obniżen terenu), wysoki poziom nawożenia, łączenie sąsiadujących działek, podsiewanie wysokowydajnych traw;
- niska udatność łęgów w wyniku wzrostu intensywności ruchu turystycznego w okolicach łęgowisk na terenach nadrzecznych;
- niska udatność łęgów spowodowana przez skrzydlate (kruk, wrona siwa, sroka) i czworonożne drapieżniki (lis, jeńot, norka amerykańska i inne łasicowate) niszczące łęgi;
- rozbudowa sieci utwardzonych dróg kołowych w dolinach rzecznych i zwiększanie intensywności ruchu samo-

chodów na istniejących drogach przylegających do łąg gatunku;

- w okresach wędrówek: zmniejszanie powierzchni naturalnych terenów zalewowych w dolinach rzek niżowych, regularnie podtapianych w okresie wiosennym;
- w okresach wędrówek: zanik otwartych, płytkowodnych nadmorskich obszarów, zlokalizowanych przede wszystkim przy ujściach rzek, gdzie z roku na rok podczas wędrówki jesiennej gromadzą się w dużych ilościach ptaki siewkowe;
- w okresach wędrówek: kurczenie się powierzchni mulistych i piaszczystych łąk w nurcie i odsypisk przybrzeżnych, odstawianych latem i jesienią w korytach rzek, wynikające z regulacji i pogłębiania koryt;
- w okresach wędrówek: kurczenie się dostępnej dla ptaków powierzchni mulistego dna stawów rybnych, spuszcanych i napełnianych bez uwzględnienia okresów wędrówki;
- w okresach wędrówek: płoszenie przez ludzi (spacerowiczów) i psy stad zatrzymujących się ptaków, zarówno na wybrzeżu, jak i na śródlądziu.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych późną wiosną, zachować okresowo wypełniane wodą obniżenia i płytkie starorzecza;
- objąć obszary pastwiskowe stanowiące łągowiska gatunku programami rolnośrodowiskowymi, promującymi ekstensywny system wypasu, przy obsadzie nieprzekraczającej 1 DJP/ha, możliwie późnym terminie rozpoczęcia (optymalnie po 20 maja) i wolnym wypasie zwierząt na rozległych kwaterach;
- objąć obszary łąkowe stanowiące łągowiska gatunku programami rolnośrodowiskowymi, promującymi ekstensywną gospodarkę łąkarską, z możliwie późnym terminem pierwszego pokosu (nie wcześniej niż 10 czerwca, najlepiej po 1 lipca), niskim poziomem nawożenia, metodą koszenia od środka łąki i rozdrobnioną strukturą własności;
- odstąpić od budowy (lub rozbudowy) sieci melioracyjnej. W przypadku istniejącej sieci melioracyjnej zahamować

zbyt szybki odpływ powierzchniowy poprzez budowę zastawek na istniejących rowach melioracyjnych oraz zaniechanie udrażniania i pogłębiania rowów;

- zahamować sukcesję trzciny i krzewów na terenach łąkowe. Usuwać pojedyncze drzewa lub szpalery drzew rosnących wśród kompleksów łąk;
- ograniczać dostęp ludzi do łąg gatunku w okresie 1 kwietnia–31 lipca, w szczególności uniemożliwić dojazd samochodów na nadrzeczne łąki i pastwiska (ograniczenie nie powinno dotyczyć przedstawicieli społeczności lokalnych i powinno mu towarzyszyć wskazanie, w miarę potrzeby, alternatywnych miejsc biwakowania, połączone z oznakowaniem, ułatwieniem dojazdu i zaopatrzeniem w podstawową infrastrukturę);
- podjąć redukcję liczebności drapieżników naziemnych (lis, norka amerykańska) i skrzydlatych (kruk, wrona siwa, sroka);
- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych (w tym dostosowanie terminów spuszczenia wody i napełniania łąk stawów hodowlanych do terminów wędrówki ptaków w celu utrzymania jesienią i wiosną jak największej powierzchni mulistego dna zbiorników – miejsca żerowania ptaków podczas wędrówek);
- zachowywać płytkowodne obszary, zwłaszcza nadmorskie, zlokalizowane przy ujściach rzek (ograniczenie zabudowy rekreacyjno-turystycznej) oraz na śródlądziu, w okolicach regularnie odwiedzanych przez wędrujące ptaki siewkowe;
- zapewnić spokój wędrującym ptakom na terenach największych koncentracji siewkowców, tak na wybrzeżu, jak i na śródlądziu, ograniczając ich użytkowanie turystyczne i rekreacyjne w okresie czerwiec–październik.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie i liczebność krajowej populacji łąkowej;
- wybiórczość siedliskową okresu gniazdowego;
- sukces łąkowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji łąkowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczne liczenie ptaków łąkowych na wszystkich stanowiskach kulika wielkiego w kraju. Metodyka do ustalenia.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN. BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M. 1995. Fauna ptaków doliny Noteci. *Prace Zakładu Biologii i Ekologii Ptaków UAM*, 4:1–94.
- BEDNORZ J., KUPCZYK M., KUŹNIAK S., WINIECKI A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, 640 s.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- DOBROWOLSKI K. A., JABŁOŃSKI B. (red.) 2000. Ptaki Europy. Przewodnik terenowy. Warszawa, 401s.+96 tablic.
- DYRCZ A. 2001. *Numenius arquata* (Linne, 1758) – Kulik wielki. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 209–210.
- DYRCZ A., OKULEWICZ J., WITKOWSKI J., JESIONOWSKI J., NAWROCKI P., WINIECKI A. 1984. Ptaki torfowisk niskich Kotliny Biebrzańskiej. Opracowanie faunistyczne. *Acta orn.*, 20. 1: 1–108.
- FERENS B., WASILEWSKI J. 1977. Ptaki. Fauna słodkowodna Polski. Warszawa – Poznań, 317 s.
- GŁOWACIŃSKI Z. (red.) 1992. Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, 349 s.
- del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. (red.). 1996. Handbook of the Birds of the World. Vol. 3. Hoatzin to Auks. Barcelona, 821 s.
- JERMACZEK A. (red.) 1995. Ptaki Ziemi Lubuskiej. Świebodzin, 298 s.
- TOMIAŁOJC L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJC L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wetlands International Global Series No. 12. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

Andrzej Jermaczek